

I. Ce este lumina?

În numărul din decembrie 1783 al revistei „Berlinische Monatsschrift”, preotul berlinez Johann Friedrich Zöllner (1753-1804) publica un articol îndreptat împotriva căsătoriei civile, pentru care se pronunțase un autor anonim în numărul din septembrie 1783. În interesul statului, Zöllner apăra ideea căsătoriei religioase și polemiza cu rătăcirile pricinuite în capetele și în inimile oamenilor „sub denumirea de lumina”. Conceptului de *Aufklärung* (lumina), Zöllner îi adăuga o notă de subsol cu următoarea întrebare provocatoare: „*Ce este lumina?* La această întrebare, care aproape că este la fel de importantă ca și întrebarea ce este adevărul, ar trebui, deci, să se răspundă chiar înainte de a se începe lămurirea în chestiune! Și totuși, nu am aflat nicăieri un răspuns corespunzător!”. Această întrebare, ascunsă într-o notă de subsol la un articol al unui preot protestant necunoscut asupra dreptului de căsătorie s-a dovedit din cale afară de bogată în consecințe și de fecundă pentru istoria filosofiei. Răspunsul nu s-a lăsat prea mult așteptat. Mai întâi, în numărul din septembrie 1784 al publicației „Berlinische Monatsschrift”, Moses Mendelssohn (1729-86) și-a făcut public studiul asupra chestiunii: *Ce înseamnă a lumina?*

Moses MENDELSSOHN

*Asupra întrebării: ce înseamnă a lumina
(Aufklären)?⁽¹⁾*

Cuvintele *luminare*, *cultură*, *cultivare* (*educare*, *Bildung*) sunt mai de curând intrate în limba noastră. Înainte de toate, ele țin numai de limbajul cărților. Mulțimea comună nu le înțelege. Poate fi aceasta o dovadă că la noi faptul este încă nou? Cred că nu! Se spune despre un anumit popor că nu ar avea un cuvânt determinat pentru *virtute*, nici pentru *superstiție*; aceasta dacă nu i se atribuie de drept într-o anumită măsură unul pentru ambele. Totuși, uzul limbii, cel care pare că trebuie să ofere o deosebire între aceste cuvinte sinonime, nu pare că a avut timp să stabilească granițele dintre ele. *Cultivare* (*Bildung*), *cultură* și *luminare* sunt modificări⁽²⁾ ale vieții sociale, efecte ale sânguinței și strădaniilor oamenilor de a-și îmbunătății starea lor socială.

Cu cât a fost adusă la armonie cu menirea omului, prin artă și hărnicie, starea socială a unui popor, cu atât se poate considera că acesta are o educație (*Bildung*).

Educația se împarte în *cultură* și *luminare* (*Aufklärung*). Cea dintâi pare a fi îndreptată mai mult către *practic*: către bunătate, finețe și frumusețe în meserii, arte și moravuri sociale (obiective); către îndemânare, sânguință și abilitate în cele dintâi, și înclinații, instincte și obișnuințe în acestea din urmă (subiective). Cu cât la un popor acestea sunt

mai corespunzătoare cu menirea omului, cu atât acestuia i se atribuie cultură; cu cât unui fragment de bază al vieții i se atribuie mai multă cultură și cultivare, cu atât mai mult aceasta e adusă în stare, prin străduința oamenilor, să conducă omul la lucruri folositoare. *Luminarea*, dimpotrivă, pare a se raporta mai mult la teoretic: de la cunoaștere rațională (obiectiv) și îndemânare (subiectiv), la reflecție rațională asupra vieții umane, la măsurarea importanței și a influenței lor în determinarea menirii omului.

Situez oricând determinarea omului ca măsură și scop al tuturor năzuințelor și străduințelor noastre ca pe un punct în funcție de care trebuie să ne orientăm privirea, atunci când nu vrem să ne pierdem.

Luminarea dobândește un limbaj prin științe, *cultura* dobândește unul prin contextul social, poezie și elocință. Prin cel dintâi, este îndreptată către uzul teoretic, prin cel de-al doilea, către cel practic. *Cultivarea (Bildung)* dă o limbă pentru ambele luate laolaltă.

Cultura considerată superficial se numește *poleială (Politur)*. Este sănătoasă națiunea al cărei aspect exterior reprezintă efectul culturii și al luminării, a cărei strălucire și configurare exterioară are ca temei autenticitatea interioară, prosperă!

Luminarea se raportează la cultură precum în genere se raportează teoria la practică, cunoașterea la moralitate, critica la virtuozitate. Considerate (obiectiv) în și pentru sine, ele se află în cea mai exactă conexiune, chiar dacă subiectiv pot fi cel mai adesea separate.

Se poate spune: cei din Nürnberg au mai mult cultură, cei din Berlin mai mult luminare, francezii – mai mult cultură, englezii – mai mult luminare, chinezii⁽³⁾ – multă cultură și puțină luminare. Grecii le-au avut pe amândouă: cultură și luminare; ei au fost o națiune *cultivată* (educată), așa cum și limba lor este o limbă *cultivată*. – În genere,

limba unui popor este cel mai bun indiciu⁽⁴⁾ al educației (*Bildung*) sale, al culturii, ca și al luminării, considerate atât după întindere, cât și după vigoare.

Mai departe, destinația (*Bestimmung*) exprimă în esență: **1.** Determinarea omului ca *om* și **2.** Determinarea omului considerat ca și *cetățean*.

În înfățișarea culturii, aceste moduri de considerare vin împreună; căci perfecționarea practică are valoare numai în raportarea la viața socială, adică trebuie să corespundă ca atare numai determinării omului ca membru al societății. *Omul ca om nu are nevoie de cultură*; el are nevoie însă de *luminare*.

Poziția și profesia oricărui membru în viața socială determină *datorii* și *drepturi*, necesită, după măsura acestora, o altă abilitate și dibăcie, alte înclinații, instincte, moravuri sociale și obișnuințe, o altă *cultură* și *înfățișare exterioară* (*Politur*). Cu cât acestea coincid prin toate situațiile cu profesiunea lor, adică cu determinarea lor ca membri ai societății, cu atât națiunea are mai multă cultură.

Dar ca să ajungă la aceasta și pentru fiecare individ, după măsura poziției și profesiunii sale, se cere o altă *înțelegere* și o altă îndemânare, un alt grad de *luminare*.

Luminarea care-l interesează pe om este *în genere* fără deosebire de pozițiile lui diferite; luminarea omului considerat ca și cetățean se modifică⁽⁵⁾ după *poziție* și *profesie*. Aici determinarea omului pune iarăși măsură și scop năzuinței sale.

În conformitate cu aceasta, luminarea unei națiuni s-ar prezenta: **1.** ca masă a cunoașterii; **2.** ca semnificație, adică raportare la determinarea (**a**) omului și (**b**) cetățeanului; **3.** ca difuzare prin toate situațiile; **4.** după măsura profesiei omului; și astfel gradul de luminare a poporului ar trebui determinat după un raport cel puțin *impătrit*, ai cărui membri sunt situați iarăși ca părți pornind de la raporturi mai simple.

Luminarea omului poate veni în conflict cu luminarea cetățeanului. Adevăruri certe, care îi sunt utile omului ca om, îi pot face rău uneori ca cetățean. Aici este de luat în considerare „coliziunea”; coliziunea⁽⁶⁾ care poate lua naștere între determinări ale omului: **1.** Esențiale, sau **2.** Neesențiale, cu determinări ale cetățeanului: **3.** Esențiale, sau **4.** Cu totul întâmplătoare.

Fără determinările esențiale ale omului, acesta coboară la nivelul unei vite; fără cele neesențiale, nu este o faptură bună, minunată. Fără determinările esențiale ale omului ca cetățean, încetează constituirea statală; fără cele neesențiale, ea nu mai rămâne aceeași în câteva raporturi de alăturare.

Nefericit este statul care trebuie să admită că în el nu se armonizează determinarea esențială a omului cu cea esențială a cetățeanului, că luminarea, care este indispensabilă omenirii, nu ar putea să se extindă asupra tuturor situațiilor țării, fără să pună în pericol structura, să o ducă la pieire. Aici filosofia ar da o mână de ajutor! Necesitatea poate să prescrie aici legi, ori, mai degrabă, să inventeze cătușe de pus omenirii, pentru a o supune și a o menține permanent sub constrângere!

Dar când determinările neesențiale ale omului vin în conflict cu cele esențiale sau neesențiale ale cetățeanului, atunci trebuie fixate reguli după care au loc excepțiile și pot fi decise cazurile de coliziune.

Atunci când, din nefericire, determinările esențiale ale omului au fost aduse în conflict cu însăși determinările sale neesențiale, când adevărul sigur, util, care-l împodobește pe om, nu se mai poate extinde fără să demoleze principiile religiei și moralității inerente lui cândva, atunci iluministul (*Aufklärer*) iubitor de virtute, va proceda cu precauție și, ocrotitor, va îngădui mai degrabă prejudecata, decât să alunge, odată cu ea, adevărul atât de bine statornicit. Desigur, această maximă provine din rezistența dintotdeauna a ipocriziei, iar

noi îi datorăm astfel câteva secole de barbarie și superstiție. De câte ori s-a vrut nimicirea ei, ea s-a salvat în sfințenie (*Heiligtum*). Numai în timpurile cele mai luminate prietenul omului devine în stare să se refere la acest mod de considerare. Este greu, dar nu imposibil, de a găsi linia de demarcație, care desparte aici uzul de abuz.

Cu cât un lucru e mai nobil în perfecțiunea sa, spune un scriitor ebraic, cu atât e mai îngrozitor în descompunerea sa. Un lemn putrezit nu este așa de oribil ca o floare descompusă; iar aceasta nu așa de respingătoare ca un animal în putrefacție. La fel și cu lumina și cultura: cu cât mai prețioase în floarea lor, cu atât mai lipsite de gust în descompunerea și distrugerea lor.

Abuzul de luminare slăbește sentimentul moral, conduce la *asprime, egoism, ireligiozitate și anarhie*. Abuzul de cultură produce *opulență, fățărnicie, moliciune, superstiții și sclavie*.

Acolo unde lumina și cultura înaintază cu aceiași pași, acolo ele constituie împreună cele mai bune mijloace de apărare împotriva corupției⁽⁷⁾. Felul lor de a distruge este de-a dreptul opus.

Educarea (Bildung) unei națiuni, care, după clarificarea de mai sus, este compusă din *cultură și luminare*, va fi astfel mai puțin aservită corupției. O națiune cultivată nu cunoaște în sine nici un alt pericol decât *excesul de fericire națională*, care, ca și sănătatea cea mai deplină a corpului uman, poate deja să fie numită, în și pentru sine, o boală sau trecerea la boală. O națiune ajunsă prin *educație* la cea mai înaltă culme a fericirii naționale, se află chiar prin aceasta în pericolul decăderii, nu poate să se ridice mai sus. Dar aceasta ne-ar duce prea departe de întrebarea prezentată aici!

Immanuel KANT

În numărul din decembrie 1784 al publicației „Berlinische Monatsschrift” a apărut celebrul studiu al lui Immanuel Kant (1724-1804), conținând cunoscuta definiție a „luminării”. Așa cum o arată nota de la sfârșitul articolului, Kant nu cunoștea încă, în acel moment, răspunsul lui Mendelssohn la sus-numita întrebare.

***Răspuns la întrebarea:
CE ESTE LUMINAREA?⁽⁸⁾
(dec. 1783, p. 516)⁽⁹⁾***

(Aufklärung) este ieșirea omului dintr-o stare de minorat a cărui vină o poartă el însuși. Minoratul este incapacitatea omului de a se sluji de inteligența proprie fără a fi condus de un altul. Vinovat se face omul de această stare, dacă pricina minoratului nu constă în lipsa inteligenței, ci a hotărârii și curajului de a se servi de ea fără a fi condus de către altul. Sapere aude!⁽¹⁰⁾ Ai curaj și slujește-te de inteligența proprie! Aceasta este deci deviza luminării.

Lenevia și lașitatea constituie cauzele care explică de ce o așa de mare parte dintre oameni, după ce natura i-a dezlegat de multă vreme de orice conducere străină (*naturaliter majorenes*)⁽¹¹⁾, rămân totuși de bunăvoie întreaga viață în starea de minorat; aceasta și explică de ce unora le este atât de lesne să-i ia sub tutorat. *Căci este așa de comod să fii în starea de minorat. Dacă am o carte, care conține pentru mine inteligență,*

rațiune, un duhovnic drept conștiință morală, un medic care-mi prescrie dieta etc., atunci nu mai am nevoie să-mi dau osteneala eu însumi. Dacă pentru tot pot să plătesc, nici nu mai am nevoie să gândesc; alții vor prelua asupra lor treaba pentru mine atât de sâcâitoare. Chiar și de pasul spre majorat, situație în care cea mai mare parte dintre oameni (cuprinzând și sexul frumos) consideră că pe lângă faptul că e anevoios, mai e și foarte periculos, se îngrijesc aceiași tutori, care și-au asumat de bună-voie supravegherea celor aflați sub tutelă. După ce aceștia își prostiseră mai întâi animalele lor domestice, având grijă ca aceste fapte liniștite să nu facă nici un pas în afara țarcului⁽¹²⁾ în care le-au închis, le mai arăta apoi și primejdia care le-ar amenința atunci când ar încerca să umble singure. Dar acest pericol nu-i atât de mare, căci prin încercări repetate, ele ar învăța în cele din urmă, să umble și singure; un exemplu de acest fel îl face totuși pe om să se teamă și îndeobște⁽¹³⁾ îl îndepărtează de la orice încercare de a se bizui pe sine.

Și astfel pentru fiecare om în parte este greu să se desprindă din starea de minorat, devenită aproape constitutivă naturii sale. El chiar s-a obișnuit cu această stare și îi este efectiv peste mână⁽¹⁴⁾, este incapabil de a se folosi de propria lui inteligență, căci nu a fost niciodată lăsat să facă o astfel de încercare. Regulamente și diverse formule, – aceste unelte mecanice de uz rațional sau mai degrabă de abuz al înzestrărilor sale naturale – constituie cătușele⁽¹⁵⁾ unei stări continue de minorat. Chiar și cel care le-ar arunca, ar face totuși numai un salt nesigur peste șanțurile cele mai înguste, deoarece nu este obișnuit cu o astfel de mișcare mai liberă. De aceea și sunt prea puțini cei cărora le-a reușit, printr-o activitate proprie a spiritului, să se desprindă din minorat și să-și făurească astfel o cale mai sigură de urmat.

Este însă posibil ca un public⁽¹⁶⁾ să se lumineze el însuși; aceasta doar dacă i se lasă libertatea să o

Cuprins

<i>Notă introductivă</i>	5
I. Ce este lumina?	13
Moses MENDELSSOHN – <i>Asupra întrebării: ce înseamnă a lumina (Aufklären)?</i>	14
Immanuel KANT – <i>Răspuns la întrebarea: CE ESTE LUMINAREA?</i>	19
Johann Georg HAMANN – <i>Scrisoare către Christian Jakob Kraus</i>	29
Christoph Martin WIELAND – <i>Șase întrebări privind „lumina”</i>	35
Andreas RIEM – <i>Lumina este o nevoie a intelectului uman</i>	41
Johann Gottfried HERDER – <i>Vocabula și conceptul de umanitate</i>	50
Gotthold Ephraim LESSING – <i>Despre adevăr</i>	57
Johann Benjamin ERHARD – <i>Despre dreptul poporului la revoluție</i>	59
Friedrich SCHILLER – <i>Despre limitele rațiunii</i>	68
Note și indicarea izvoarelor	72
Indice bibliografic.....	83

II. Friedrich cel Mare și filosofia..... 89

III. Immanuel Kant

Ce înseamnă: a se orienta în gândire 97

Note 112

Bibliografie (selecție) 117

Filosofia în cultura „luminilor” 121